

**K SOCIÁLNÍMU VÝVOJI V LETECH VELKÉ HOSPODÁŘSKÉ
KRIZE V ČESKÝCH ZEMÍCH (V ČESKOSLOVENSKU)
S PŘÍHLÉDNUTÍM K ÚLOZE ODBORŮ (1930–1934/1935)**

FRANTIŠEK ČAPKA

The study follows the development of social policy in our Countries in the years of the Great Depression, which examined existing financing systems in this area. Social measures of governments represented essentially a set of partial measures against the growing decline in large parts of the population. Governments have come under pressure of political parties and trade unions. Overall, we can say that "policy support" represented in these years of stagnation social reform legislation and certain executive bodls quandarry over how to design social policies. Yet the system is maintained and survived the crisis.

Key words: Czechoslovakia; social policy; 1930–1935.

Československo existovalo jen jedenáct let, když byla „černým čtvrtkem“ 24. října 1929 krachem na newyorské burze na Wall Street odstartována světová hospodářská krize. Od třicátých let začalo obcházet svět ne strašidlo komunismu, jak to před desetiletími prorokoval Karel Marx, ale velkého hospodářského krachu, který přišel na vrcholu deprese předchozích několika měsíců. Československý stát se za dobu dosavadního republikánského vývoje obdivuhodně politicky, hospodářsky, sociálně i kulturně konsolidoval a rozvíjel. Ale už v první polovině roku 1929 bylo možné s vrcholící konjunkturou pozorovat v naší ekonomice postupné její oslabování. Kulminační bod zaznamenávala investiční činnost, kdy mnohé podniky modernizovaly strojový park, rozšiřovaly výrobu a stavěly nové tovární haly. Současně se však objevovaly vývozní potíže s textilem, cukrem a sladem. Omezoval se i vývoz dříví, skla a keramiky. Naopak výroba obuvi si udržovala obvyklý vysoký standard, stejně jako celé odvětví těžkého průmyslu a již připomenutá investiční činnost. Hospodářskou konjunkturu však nejvíce ohrožovala zemědělská krize, především prudké snižování cen cukrové řepy a obilí. Hodnota československého exportu v roce 1929 nedosáhla výše předchozího roku.

Samotný newyorský krach nevyvolal však v Československu žádný větší rozruch. České noviny se dále věnovaly nadcházejícím parlamentním volbám (27. října). Teprve po jejich skončení se objevovaly v novinových burzovních zprávách nejen opozičního, ale i vládního tisku první komentáře a rozборы. To následně začalo souviset s narůstajícím poklesem výroby v roce 1930 (v kovo-průmyslu o 14,6 %, o 10,8 % ve spotřebním průmyslu). Počátky krize vykazovaly slabé ořesy. O to silnější následoval propad. Zajímavě se vyvíjel rok 1931, kdy zjevný pokles výroby se zdál již neodvratný. Ten se však zastavil a dokonce se objevily příznaky jistého oživení. Přerušil je pokles cen zemědělských výrobků. Růst výroby zaznamenal hutní průmysl, výroba konfekce a jmenovitě Bařovy obuvnické závody. Celkový index průmyslové výroby v celém Československu poklesl v roce 1930 z 90,54 na 80,65 (1931). Klesající trend poklesu pokračoval. V roce 1932 se sledovaný index na 62,63 a v roce největšího pádu (1933) dosáhl úrovně 59,0, když nejhlubší propad je uváděn k měsíci březnu (56 % roku 1929). V důsledku nedostatku finančních zdrojů a nejisté situace ve střední Evropě nebyla ČSR schopná se zapojit do obnovy fixního kapitálu.¹ Některá výrobní odvětví a jejich podniky byly krizí natolik postiženy, že se už nikdy ve své velikosti neob-

novily. Krize postihla i živnostníky (mnozí se stali námezdními pracovníky) a také úředníky a státní zaměstnance včetně příslušníků inteligence. Mnoho absolventů škol se ocitlo bez práce.

S příznivým vývojem zaměstnanosti v letech konjunktury souvisela přirozeně nezaměstnanost. Její křivka dosáhla nejnižšího bodu v roce 1929, teprve pak začala stoupat; na konci roku 1929 bylo v republice 55 tisíc registrovaných nezaměstnaných. Naopak již k 31. prosinci 1930 uváděla statistika vzestup nezaměstnaných na 240 tisíc. Počet žadatelů o práci se zvyšoval až do konce února 1931. Po krátkodobém jejich snížení v důsledku rozšíření stavebních prací (v červenci na 211 tisíc), nezaměstnanost na konci roku 1931 doslova raketově vylétla na 486 tisíc. Podobný vývoj zaznamenala nezaměstnanost v roce 1932. Zaměstnanost dále klesala, a s tím docházelo i k trvalému poklesu kupní síly obyvatelstva; koncem prosince se počet žadatelů o práci zastavil u čísla 746 tisíc. Pak přišlo nejkritičtější období v našich zemích: začátkem března 1933 to bylo 930 tisíc osob bez práce, což znamenalo skoro o 50 % více než před rokem 1932. Od jarních měsíců 1933 nastal postupný pokles nezaměstnanosti, který pokračoval i v následujícím roce, avšak v únoru 1935 se přehoupł ještě přes číslo 833 tisíc, aby se do srpna téhož roku dostal na 558 tisíc. Pak nenásledovalo prudké oživení a konjunkturální vzestup, ale hluboká krize přešla v depresi a do konce první republiky v trvajícím hospodářským útlum. Státní dluh se v letech 1929–1937 zvýšil z 32,6 mld. Kč na 46 mld. Kč.²

Počty nezaměstnaných v ČSR (v tisících) v letech 1929–1934³

Rok	Roční průměr	Nejnižší nezaměstnanost v měsíci	Nejvyšší nezaměstnanost v měsíci
1929	42	VI., IX. – 34	II. – 55
1930	105	VI. – 74	XII. – 240
1931	291	VII. – 211	XII. – 486
1932	554	VII. – 453	XII. – 746
1933	738	IX. – 623	III. – 930
1934	677	VII. – 569	II. – 844

Uváděná čísla se vztahují na celou Československou republiku. Mezi jejími jednotlivými zeměmi byly značné rozdíly.⁴ K uváděným údajům musíme přistupovat s jistou obezřetností. U zprostředkovatelen práce se hlásili jen ti nezaměstnaní, kteří hodlali uplatnit nároky na pod-

¹ Podrobněji: LACINA, V.: *Velká hospodářská krize v Československu 1929–1934*. Praha 1984, s. 68–110; KÁRNÍK, Z.: *České země v éře První republiky (1918–1938). Díl druhý. Československo a České země v krizi a v ohrožení (1930–1935)*. Praha 2002, s. 34–41; SEKANINA, M.: *Kdy nám bylo nejhůře? Hospodářská krize 30. let 20. století v Československu*. Praha 2004, s. 33.

² PRŮCHA, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*. Díl I, Praha 2004, s. 352; KRÍŽ, K.: *Vývoj nezaměstnanosti u nás*. Praha 1934, s. 60–70; KUBŮ, E. – PÁTEK, J.: (eds.): *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*. Praha 2000, s. 40; RÁKOSNÍK, J.: *Odvrácená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918–1938*. Praha 2008, s. 214 a n.

³ LACINA, V.: c. d., s. 197.

⁴ Pro ilustraci si uveřme srovnání počtu nezaměstnaných v jednotlivých zemích ČSR k 1. prosinci 1930 (dle sčítání obyvatelstva k 1. 12. 1930; další srovnání nelze provést, protože oficiální sčítání neproběhlo) s údaji ze zprostředkovatelen práce (v závorce v tisících): české země – 187 tisíc (145), Slovensko – 39 tisíc (8), Podkarpatská Rus – 7 tisíc (1), tedy celkem 233 tisíc (154). Bližší: DEYL, Z.: *Sociální vývoj Československa 1918–1938*. Praha 1985, s. 106–109. Mnohdy se vyskytly případy, že v obvodu okresního úřadu došlo k demonstracím nezaměstnaných, zatímco však samotné zprostředkovateleny vykazovaly jen nepatrné počty žadatelů. Proto z iniciativy ministerstva sociální péče se

poru v nezaměstnanosti vůči odborovým ústřednám a vůči státu nebo žádali o jinou výpomoc. Navíc síť zprostředkovatelem byla nedostatečná a nerovnoměrně rozložená; nejhustší byla v českých zemích, na Slovensku a zvláště na Podkarpatské Rusi byla nesrovnatelně nižší. V roce 1930 celorepublikově fungovalo 441 těchto zprostředkovatelen, o rok později jejich počet vzrostl na 525, v následujících letech byl nárůst minimální: v roce 1932 na 534 a v roce 1933 bylo dosaženo prvorepublikového vrcholu – 549 těchto úřadů. Proto údajům ze sčítání obyvatelstva (1930) dáváme přednost. Nelze rovněž opomenout skutečnost, že podporu nedostávali všichni nezaměstnaní, kteří se u zprostředkovatelen hlásili. Dobové údaje hovoří o tom, že zprostředkovatelný práce zachytily v Čechách 60,9 % a v Moravskoslezské zemi 49,7 % nezaměstnaných, v českých zemích to bylo celkem 58,14 %. Do statistik se nedostali ti, kteří vykonávali práci příležitostnou nebo byli v částečném zaměstnaneckém poměru (pracovali jen několik dnů v týdnu); s nimi je někdy uváděn odhad nezaměstnaných v době vyvrcholení krize (jaro 1933), který se pak blíží číslu 1,3 milionu. Zprostředkovatelný zanikly na počátku druhé světové války.

Podle údajů ministerstva sociální péče bylo na základě gentského systému podporováno v průměru méně než 40 % z celkového počtu nezaměstnaných.⁵ Většina byla odkázána na státní stravovací akci a na charitativní péči. V celé první polovině třicátých let docházelo k nepřetržitému poklesu mezd. V mnohých dělnických rodinách se roční průměr příjmů snížil až na čtvrtinu výdělku před krizí. V živnostenských podnicích nebo na venkově pracovali někdy dělníci pouze za stravu, jindy jim byly vypláceny mzdy opožděně, nebo dokonce pracovali „na dluh“. Nejnižší mzdy dostávali zemědělstí a lesní dělníci. Ve mzdové oblasti nastal obrat k lepšímu až v roce 1936 (někdy se uvádí až rok 1937).⁶ Průměrná dělnická denní mzda klesla v letech 1929–1934 z 19,11 Kč na 16,30 Kč, tj. o 2,81 Kč (o 15 %).⁷

Průměrná denní mzda dělníků/dělnic v letech 1929–1934 (v Kč)⁸

Rok	Celkem	Muži	Ženy
1929	19,11	22,10	13,76
1930	19,13	22,17	13,77
1931	18,66	21,71	13,37
1932	17,73	20,78	12,68
1933	16,72	19,66	12,68
1934	16,30	19,11	11,96

usnesla 25. listopadu 1930 Státní rada statistická provádět sčítání nezaměstnaných prostřednictvím obcí. Toto opatření se však nesetkalo s větším pochopením ze strany obecních zastupitelstev, takže prakticky nepřineslo žádný výsledek. Blíže: NEČAS, J.: *Nezaměstnanost a podpůrná péče v Československu*. Praha 1938, s. 7–41. Situaci se nedařilo zlepšit ani v dalších letech. Nepomohlo ani později přijaté vládní nařízení č. 217 Sb. z 9. července 1936, které nařizovalo v každém politickém okrese zřídit alespoň jednu takovou úřadovnu (zprostředkovatelnou).

⁵ Tak například na počátku prosince 1932 bylo z celkového počtu 746 tisíc nezaměstnaných podporováno gentským systémem jen 240 tisíc osob, tj. 32 %. Podobně tomu bylo o pár měsíců později, v době nejhlubšího propadu. V únoru 1933 z celkového počtu 920 tisíc hlášených nezaměstnaných bylo odborovými organizacemi za přispění státu podporováno jen 305 tisíc osob (33,2 %). Na 1 000 zaměstnanců připadalo v průměru 295 nezaměstnaných. In: *Sociální revue*, 1933, s. 125, 158. Též: *Statistická příručka Republiky československé*, Praha 1935, s. 201.

⁶ PRŮCHA, V.: *Nástin vývoje nominální mzdy zaměstnaného průmyslového dělníka v Československu v letech 1913–1937*. In: *Sborník historický*, 13, 1965, s. 76.

⁷ KÁRNÍK, Z.: c. d., s. 49. Sociální pokles zasáhl i státní úředníky, kterým byla v roce 1933 zastavena výplata vánočního příspěvku a byly jim sníženy platy o 2–4 %. Vláda předložila v roce 1931 návrh na snížení ročního platu prezidenta republiky o 500 tisíc Kč, předsedů obou sněmoven Národního shromáždění o 31 200 Kč, místopředsedů obou sněmoven o 51 840 Kč, u členů vlád o 224 tisíc Kč.

⁸ OLŠOVSKÝ, R. a kol.: *Přehled hospodářského vývoje Československa v letech 1918–1945*. Praha 1961, s. 428.

Nezaměstnanost postihovala všechna výrobní odvětví, dotkla se všech kategorií zaměstnanců, přičemž zvláště se projevovala v průmyslu, jehož kapitál byl úzce propojen s bankami, takže krize byla spoluurčována problémy v úvěrové soustavě a také v mezinárodním obchodě. Průmyslová výroba se vyznačovala poklesem výroby a v menší míře i snižováním cen průmyslových produktů. Nezaměstnanost se mimořádně silně projevovala v tradičních odvětvích vývozního průmyslu, kam řadíme zejména sklářství, výrobu porcelánu, textilní a konfekční průmysl, a také oblasti těžby rud, hutnictví železa, kovozpracujícího průmyslu, průmyslu stavebních hmot a dřevozpracujícího průmyslu. V těchto odvětvích můžeme hledat příčinu těžkého dopadu krize v zastaralé struktuře strojového vybavení, v malé kapacitě vnitřního trhu a v jeho závislosti na evropských a světových trzích, přičemž se snižovala koupěschopnost domácího obyvatelstva.

Krachy mnoha podniků vedly státní orgány ke vstupu státu do ekonomiky. V roce 1929 hospodařila ČSR ještě s přebytkem, pak však přišel prudký obrat. Už v roce 1931 přišel schodek ve výši 3 127 milionů, který stále narůstal a dosáhl v roce 1934 výše 38 151 milionů. Nástrojem protikrizového boje se stala státní půjčka ve výši 600 milionů franků od konsorcia francouzských bank a v roce 1933 vypsána tzv. půjčka práce, která vynesla 2 miliardy a 10 milionů Kč.⁹ Posloužila k oživení soukromých i veřejných investic: vedla k rekonstrukci silnic, k regulaci řek, k elektrifikaci vesnic a později i k výstavbě letišť. Vláda široké (koncentrační) koalice agrárníka Františka Udržala začala již od roku 1929 (od ukončení zemědělské prosperity v předchozím roce) prosazovat různé zásahy státu „ve prospěch selského stavu“, když toho chtěla dosáhnout zvýšením agrárních cel a zavedením tzv. obilního monopolu. V prvních letech krize však Udržalově vládě chyběla dlouhodobá koncepční politika. Vláda prováděla jen taková opatření, která byla naprosto nezbytná.¹⁰ Přes počáteční námitky socialistů byl 22. června 1930 přijat zákon č. 109, jímž se zvyšovala cla na obilí a stanovily se přírážky ke clům na dobytek a na živočišné výrobky. I další vládní opatření vedly k podpoře zemědělského exportu a ke kontrole přidělování deviz pro import.

Paralelně s tímto celním zákonem se podařilo socialistům připravit novelizaci původního zákona o gentském systému (č. 267/1921 Sb. z. a n.), jíž se prodlužovala doba vyplacení podpory ze 13 týdnů na 26 týdnů (tedy na dvojnásobek). Po dramatické rozpravě ve sněmovně byla novela 5. června 1930 přijata (zákonem č. 74 Sb. z. a n.) se zpětnou platností od 1. května t. r. Jím byla ustavena třípilířová struktura péče o nezaměstnané, která byla zachována až do zániku republiky. Příspěvek k podpoře v nezaměstnanosti se rovněž zvyšoval na dvojnásobek až trojnásobek. Tak byly vyslyšeny letité požadavky odborových svazů na zvýšení státního příspěvku.¹¹ U ženatých členů odborových organizací s nejméně jednoročním členstvím a u svobodných členů, kteří prokázali pětiletou dobu členství v odborech, až na čtyřnásobek. Státní příspěvek byl zvýšen až na 18 Kč denně. Přesto u části členstva docházelo k poklesu platební morálky, kdy sílila snaha platit co nejnižší příspěvky. Vedení odborových centrál nabádalo své členy, aby ve vlastním zájmu přestupovali do vyšších příspěvkových tříd, čímž by získali nárok na vyšší podporu v nezaměstnanosti.

⁹ *Věstník Ústřední sociální pojišťovny*, 1933, roč. VII., č. 4, 15. 4. 1933, s. 62. Půjčka byla úročena pěti procenty, upisovací akcie činila 100 Kč; její součástí se od roku 1935 stala slosovatelná loterie s 10 % premii.

¹⁰ MERTL, J.: *Naše péče o nezaměstnané*. In: *Sociální problémy*, 1933, č. 1, s. 5–6.

¹¹ *Hospodářské poměry, sociální politika a odborové hnutí 1930–1933*. Praha 1934, s. 107.

Státní příspěvek (v Kč) podle gentského systému v letech 1930–1932.¹²

	Celkem	Z toho	
		na organizační výdaje	na státní příspěvek
1930	70 617 025	25 761 368	44 855 657
1931	218 105 122	46 689 563	171 415 559
1932	454 110 558	94 778 796	359 331 762

Od roku 1933 se výše státního příspěvku snížila a pohybovala se v rozmezí 12–15 Kč denně.¹³ Novelizací bylo možné ve zvlášť postižených oblastech a ve výrobně slabých odvětvích (v textilním, sklářském, kovodělném, hornickém, dřevodělném, knihtiskařském průmyslu) prodloužit výplatu podpory o dalších 13 týdnů, zkrácenou však na polovinu a to za předpokladu, že odborová organizace dotyčnému poskytne určitou finanční podporu. O přiznání této tzv. mimořádné podpory muselo společně rozhodnout ministerstvo sociální péče, ministerstvo financí a ministerstvo průmyslu, obchodu a živností. Vlekým problémem uplatnění podpory na základě gentského systému zůstávalo rozhodnutí o nezaměstnaných, kteří nebyli v té době organizováni v odborech nebo jen krátkou dobu.¹⁴ Ti museli spoléhat na státní stravovací akci a na tzv. produktivní péči. Připomeňme si, že gentský systém tedy zdaleka nepokryval všechny skupiny nezaměstnaných, jen ty organizované v odborech.

Již od roku 1930 přistoupila vláda k nouzovému celostátnímu řešení podpory v nezaměstnanosti ve formě tzv. státní stravovací akce, pořádané městy a obcemi. Tato akce nebyla upravena žádným zákonem, takže se řídila výnosem ministerstva sociální péče z 21. července 1930, kterým se zemským úřadům v Praze, v Brně a v Bratislavě stanovila pravidla k organizování stravovací akce. Zahájena byla již o týden později, tedy k 28. červenci s tím, že se bude realizovat jen v těch okresech, které byly nejvíce postižené krizí. Od roku 1933 došlo k jejímu rozšíření do všech okresů republiky. Zpočátku se vztahovala jen na ty nezaměstnané, kteří byli již delší dobu mimo pracovní poměr nebo pracovali jen omezeně, při uplatnění přednostního práva pro živitele rodiny. Okresům se přidělovaly týdenní poukázky na potraviny v hodnotě 10 Kč pro svobodné a 20 Kč pro ženaté (lidově se pro ně vžilo označení „žebračeny“). Na ně bylo možné získat ve vybraných obchodech mouku, cukr, chléb, mléko, brambory, tuky; k těmto státem garantovaným poukázkám mohly okresy nebo obce přidělovat ještě další poukázky z vlastního rozpočtu. Jejich výdej byl postupně omezován na vybrané osoby. Na přidělování poukázek dohlížely okresní úřady společně se sociálními komisemi.¹⁵ Přitom často docházelo ke sporným situacím.

Vedle toho byly zřizovány noclehárny pro nezaměstnané, kde za přespání a ranní polévku se platilo 3 Kč, a v zimních měsících zpřístupňovány ohřívárny. Souběžně od 1. prosince 1930 probíhala tzv. mléčná akce, kdy se dětem nezaměstnaných nebo osobám omezeně pracujícím poskytovaly poukázky na půl litru mléka denně.¹⁶ Vedle toho probíhaly další podpůrné (nouzové) stravovací akce, jako přiděly brambor (tzv. bramborová akce před zimou 1931/1932), chleba, kukuřice, nebo přiděly uhlí. Na školách se dětem nezaměstnaných rodičů rozdávaly svačiny

¹² *Statistická ročenka Republiky československé*. Praha 1934, s. 209.

¹³ Připomeňme si ceny některých potravin v roce 1929: množství 1 kg/Kč – chléb (3,40), brambory (1,95), vepřové maso (16,90), máslo (25,75), cukr (6,30); 1 litr/Kč – mléko (1,95), pivo (2,90); 1 ks/Kč – vejce (0,85).

¹⁴ RÁKOSNÍK, J.: c. d., s. 217 a n.

¹⁵ Celkové celostátní výdaje na státní stravovací akci dosáhly v letech 1930–1937 těchto částek: 1930 – 10 milionů Kč, 1932 – 234 miliony Kč, 1934 – 246 milionů Kč, 1936 – 252 miliony Kč, 1931 – 109 milionů Kč, 1933 – 235 milionů Kč, 1935 – 262 miliony Kč, 1937 – 136 milionů Kč.

¹⁶ *Sociální revue*, 1933, s. 114.

a v poledne se pro ně vařily polévky. Vedle toho docházelo především na vesnicích k pořádání sbírek potravin i zemědělských produktů a šatstva, organizovaných rozličnými charitativními organizacemi, spolky nebo korporacemi s humanitárními cíli, jakými byly například Čs. červený kříž, Židovská péče, svobodní zednáři, Sozial Hilfe. Socialistické strany a jejich přidružené organizace (jako družstva) vyhlásily v roce 1932 program „národní svépomoci“, v němž vyzývaly zaměstnance věnovat jedno procento z platu ve prospěch nezaměstnaných.

Snad nejpodstatnější změnou v péči o nezaměstnané ze strany státu bylo vládní ustanovení z 20. června 1930 (č. 70) o produktivní péči pro ně. Ministerstvo sociální péče, do jejíž kompetence spadalo dotování této formy podpory, mělo ze svého rozpočtu podporovat schválené projekty veřejného zájmu (neboli nouzové práce), jako opravy silnic a kanalizačních sítí, výstavby vodovodů, meliorace apod., které prováděl stát, okresy nebo i obce, případně také veřejnoprávní korporace. Tyto aktivity spadaly do rámce státní investiční politiky. Zaměstnavatel měl nárok na denní státní příspěvek 10 Kč pro jednoho dělníka. Nezaměstnaný musel však přijmout takovou práci i mimo své trvalé bydliště, přičemž přednost získávali členové odborových organizací a živitelé rodin, nezávisle na tom, že již pobírali podporu se státním příspěvkem; pokud by dotyčný odmítl nabízenou práci, mohl o příspěvek přijít.¹⁷ Kontrolu nad dodržováním daných zásad prováděly zprostředkovatelské práce a okresní úřady. Zahajování těchto prací bylo doporučováno na období zimních měsíců, kdy počet nezaměstnaných narůstal.

Tyto výdaje na tzv. produktivní péči o nezaměstnané byly z velké části hrazeny (jak již bylo zmíněno) z tzv. půjčky práce; k omezování čerpání z tohoto zdroje začalo docházet v souvislosti s posilováním výdajů na obranu státu. Ještě v roce 1937 však poskytlo ministerstvo sociální péče státní příspěvek na produktivní péči ve výši téměř 80 milionů Kč, když v letech krize dosahovaly tyto částky daleko vyšší obnosy; v roce 1933 to bylo 660 milionů Kč, následně do poloviny roku 1934 činila uvolněná částka 760 milionů Kč.¹⁸ Do těchto aktivit náležel rovněž vznik pracovních kolon a táborů nezaměstnaných organizovaných Komitétem pro péči o nezaměstnané, kam bylo koncem roku 1933 začleněno již 11 tisíc osob.¹⁹

V roce 1933 byly na ministerstvu sociální péče přijaty směrnice pro organizování táborů tzv. pospolitosti mládeže. Tábory zahájily svou činnost v červenci 1934; připomeňme si místa některých z nich, jako Říčany u Prahy nebo Terezín. Jejich fungování však bylo krátkodobé, takže v průběhu následujícího roku 1935 byly již rozpuštěné.

Od druhé poloviny roku 1931 se prohlubovala průmyslová krize, která byla provázána s agrární krizí. Státní rozpočet se dostal do kritického stavu. Příjmy z daní klesaly, naopak prudce stoupaly výdaje, mj. i vzhledem k vyšším podporám v nezaměstnanosti. Socialistické strany odmítaly ve vládě ústupky od sociálních programů. Premiér Udržal byl vystaven útokům na svou osobu i na vládu jako celek; ty mnohdy vycházely i z jeho vlastní strany. Nezachránil ho ani návrh na provedení úspor ve státním aparátu, s nímž (s podivem) nesouhlasily socialistické strany. Stupňující se napětí ve vládě nakonec vedlo 24. října 1932 k demisi premiéra Františka Udržala. Jeho nástupcem se o pět dnů později stal opět agrárník, a to Jan Malypetr, jehož vláda (29. října 1932 až 14. února 1934) přistoupila k důslednější deflační politice, což se projevilo snahou o výraznější redukci státních výdajů, včetně restrikce podpor v nezaměstnanosti. Již od prosince 1932 přicházela jednotlivá opatření: nejdříve byl přijat tzv. spořivý zákon o státním (veřejném) úřednictvu, který předpokládal redukci jeho stavu spolu s odnětím některých finančních bonusů (vánoční

¹⁷ RÁKOSNÍK, J.: c. d., s. 250.

¹⁸ *Sociální revue*, 1933, s. 284; 1934, s. 523.

¹⁹ *Sociální revue*, 1935, s. 37; Též: RÁKOSNÍK, J.: c. d., s. 180–181.

renumerace) a krácení penzí. V březnu následujícího roku přišlo k již zmíněnému vyhlášení půjčky práce, která měla zabezpečit finance na zvyšování zaměstnanosti. V téže době byla vytvořena tzv. rozpočtová sedma, mající za cíl hledat úspory ve státních výdajích.

Ze strany největších odborových centrál pokračovaly interpelace na adresu vlády;²⁰ tak například 10. února 1933 (v době nejhlubšího propadu krize a nárůstu nezaměstnanosti) navštívila delegace Společné ústředny OSČ předsedu vlády Malypetra a předložila mu nové vlastní návrhy na řešení dané situace. V šestibodovém memorandu zaujímal zvláštní místo požadavek na zlepšení podpurné péče o nezaměstnané.²¹ Podobně se zvýšeným dopadem na nezaměstnané a jejich překonáváním v pohraničních oblastech zabývalo o něco později vedení německé sociálnědemokratické odborové centrály Zentralgewerkschaftskommission des deutschen Gewerkschaftsbundes na svém plenárním zasedání 30. ledna 1935.²²

V květnu 1933 přišel „na pořad dne“ zákon na ochranu zemědělských hospodářství před exekucemi. Souběžně probíhala reforma daňového systému; protože výnos z přímých daní přirozeně klesal, byly zvýšeny některé nepřímé daně, jako například z piva nebo z droždí, což se odrazilo na jejich spotřebitelské ceně. Bylo běžné, že hledání sociálního smíru se projevovalo i při jednání odborů o cenách spotřebního zboží, o výši nájemného apod. Již na počátku roku 1933 došlo ke zdražení jízdného na železnici a také v autobusové dopravě, byly zvýšeny poplatky za úřední úkony a zvýšena cla na mnohé další životní potřeby. Rovněž finanční úřady věnovaly zvýšenou pozornost vymáhání daňových nedoplatků. Malypetrova vláda přistupovala k důslednější deflační politice omezující státní výdaje.

V následujících měsících roku 1933 provedla vláda dalších zhruba 54 zásahů do oblasti sociální péče, které prosadila na základě zmocňovacího zákona („o mimořádné moci nařizovací“), přijatého po značném boji v koalici 9. června 1933. Přijatým zákonem č. 95/1933 Sb. z. a n. se část kompetencí zákonodárné moci, zejména z oblasti svobody obchodu, přenášela z parlamentu na vládu. Nejprve byly zpřísněny podmínky pro udělování podpor v nezaměstnanosti a také se zasáhlo do oblasti nemocenského pojištění.²³ Podle nových úprav z roku 1933 se změnila výše státního příspěvku. Ženatým mužům, vdaným ženám i svobodným členům odborové organizace, kteří živili další osobu, se vyplácel jen dva a půl násobek podpory a teprve těm, kteří pečovali o další dvě osoby, náležel příspěvek ve výši trojnásobku organizační podpory. Celková částka státního příspěvku se snížila z 18 Kč na 12 Kč, případně na 15 Kč denně, pokud odborová organizace vybírala příspěvek alespoň 5 Kč týdně. Se snížením pravidelné podpory souviselo

²⁰ Přibližme si počty (v tisících) odborářů v největších odborových ústřednách v letech 1930–1936: 1. Společná ústředna Odborového sdružení československého (OSČ, provázaná s československou, resp. s německou sociální demokracií), české svazy: od 390 do 490 tisíc, německé svazy (Zentralgewerkschaftskommission): od 201 do 224 tisíc; 2. Českoslovenká obec dělnická (ČOD, napojená na Československou stranu národně socialistickou): od 288 do 336 tisíc; 3. Rudé odbory (Sdružené odborové svazy, blízké KSČ): od 113 do 178 tisíc; 4. Říšská čl. všeodborová komise (rada), česká i německá sekce, podporovaná Československou stranou lidovou: od 79 do 160 tisíc; 5. Republikánské ústředí zaměstnanecké (svázané s Republikánskou stranou zemědělského a malorolnického lidu): od 89 do 221 tisíc. V sledovaném období bylo celkem evidováno 14 českých a 6 německých odborových centrál a další desítky odborových organizací bez ústředny o celkovém počtu od 1 694 do 2 183 tisíc. Celkově lze konstatovat, že za hospodářské krize a zejména po ní narůstal počet odborářů. Viz: *Statistické ročenky Republiky československé*. Praha 1931–1938. Těž: ČAPKA, F.: *Odbory v českých zemích v letech 1918–1948*. Brno 2008, s. 120–121.

²¹ *Odborové sdružení československé*, roč. XXXVII., 1933, č. 1, s. 42.

²² *Odborové sdružení československé*, roč. XXXIX., 1935, č. 2, s. 50.

²³ Vládní nařízení z 29. 7. 1933 zpřísnilo vyplácení podpor v nezaměstnanosti, kdy se podpora přestala vyplácet od 1. dne nezaměstnanosti a posouvala se až od 8. dne. Pozdější vládní nařízení z 15. 6. a ze 13. 7. 1934 vylučovalo zejména sezónní dělníky z kategorie osob nemocensky pojištěných; taktéž zhoršovalo invalidní a starobní pojištění u zemědělského dělnictva.

snížení nejvyšších přípustných částek při výplatě mimořádné podpory. Státní příspěvek neměl převyšovat 6 Kč denně; došlo i ke zkrácení vyplácené mimořádné podpory po dobu tří měsíců. I v dalších úpravách se podmínky pro vyplácení podpory zpříšňovaly.

V tomto trendu se pokračovalo i v následujícím roce 1934, a to za nové vlády široké koalice, opět vedené Janem Malypetrem (14. února 1934 až 28. května 1935).²⁴ Vedle toho nový vládní kabinet přijal 24. dubna 1934 nařízení č. 78 o opatřeních proti zastavování provozu továrních provozů, proti hromadnému propouštění zaměstnanců a o úpravě některých výpovědních lhůt při pracovních (služebních) poměrech zaměstnanců v těchto podnicích. Rovněž se oživila otázka zavedení čtyřicetihodinového pracovního týdne. Návrh ministerstva sociální péče vyvolal živou diskusi mezi ministerstvy, odborovými ústřednami, grémii i společenstvy živnostníků. Živnostenské organizace zkrácení pracovní doby odmítaly. Od roku 1934 byly uzavírány dílčí dohody o zkrácení pracovní doby jen v některých závodech a vybraných výrobních provozech; například v červenci 1934 uzavřela „na zkoušku“ čtyřicetihodinový týden firma Baťa.²⁵ Nakonec ministerstvo sociální péče tento požadavek přestalo prosazovat a ponechalo případné jeho zavedení na konkrétním rozhodnutí toho kterého podniku.²⁶

V té souvislosti je třeba podotknout, že odborové ústředny poskytovaly souhlas ke změně pracovní doby po ujištění, že bude upuštěno od hromadného propouštění, a že se bude jednat jen o přechodné opatření. Podle tohoto nařízení (č. 118/1934 Sb.) byl zaměstnavatel povinen předem písemně hlásit okresnímu úřadu a živnostenskému inspektorátu každé takové zamýšlené propouštění svých zaměstnanců, včetně uvedení důvodů pro toto opatření.²⁷ V mnoha případech přinášelo uvedené nařízení přezaměstnanost v těch odvětvích, která se vážně potýkala s odbytem, takže spíše ztěžovala překonání krize. Nařízení bylo prodlužováno, naposledy zákonem č. 253 Sb. z. a n. ze dne 28. 12. 1937 s platností do konce roku 1938. Podobně dvousečné bylo i prodlužování platných kolektivních smluv. Znamky hospodářského oživení se začaly pozvolna objevovat po devalvaci československé koruny v únoru 1934.²⁸

Rok 1934 přinesl první menší zvýšení zaměstnanosti v některých oborech, ale ještě v lednu toho roku představovalo číslo nezaměstnaných počet 815 005 osob, o měsíc později to bylo dokonce 833 194 lidí. Teprve poté přichází očekávaný velký pokles nezaměstnaných, představující v srpnu 1934 číslo 557 706 osob.

V polovině třicátých let se znovu objevila otázka zprostředkovatelen práce, kdy se hledaly cesty k zavedení povinného hlášení volných pracovních míst. Vláda schválila 20. července 1935

²⁴ Podrobněji: DEYL, Z.: c. d., s. 153–171.

²⁵ *Sociální revue*, 1935, s. 247.

²⁶ Blíže: *Sociální revue*, 1935, s. 481–482. Výklad ministra sociální péče J. Nečase v sociálněpolitickém výboru poslanecké sněmovny dne 10. září 1935.

²⁷ *Sociální revue*, 1934, s. 206. Za hromadné bylo považováno takové propouštění, které během čtyř týdnů v továrnách zaměstnávajících do 700 pracovníků postihlo alespoň 15 % zaměstnanců, nejméně však 10 zaměstnanců. V továrnách s více jak 700 zaměstnanci bylo za hromadné propouštění považováno propuštění alespoň 10 % zaměstnanců. Nařízení určovalo i postup, jak čelit uvažovanému zastavení výroby. Okresnímu úřadu bylo uloženo svolat jednání za účasti zaměstnavatele, závodního výboru (nebo důvěrníků) a příslušného inspektorátu, a usilovat o zabránění připravovaného opatření. Jestliže nedošlo k dohodě, měl okresní úřad rozhodnout spor do 14 dnů po oznámení o zastavení provozu podniku. Nebylo-li hromadné propouštění náležitě odůvodněno, nesměl jej zaměstnavatel uskutečnit. V roce 1934 bylo tak zabráněno okamžitěmu propouštění přes 13 tisíc zaměstnanců ze 72 podniků.

²⁸ RÁKOSNÍK, J. – TOMES, I. a kol.: *Sociální stát v Československu. Právně-institucionální vývoj v letech 1918–1992*. Praha 2012, s. 102–104, 221–224. Po několikátýdenních bojích (národní demokraté na protest proti devalvaci vystoupili 14. února 1934 z Malypetrovy vlády) byla provedena zákonem č. 25 Sb. z. a n. první devalvace koruny; od 17. února 1934 došlo ke snížení zlatého obsahu koruny asi o jednu šestinu, z 44,58 mg na 37,15 mg ryziho zlata. I přes tuto devalvaci kurz koruny výrazně zpevnil (na 23,92 Kč za 1 dolar).

novou osnovu zákona, která ukládala zřídít v každém politickém okrese veřejnou zprostředkovatelnu.

Krátce po parlamentních volbách v květnu 1935 a jmenování již třetí vlády Jana Malypetra (4. června 1935 až 5. listopadu 1935) předložila Společná ústředna OSČ, předsedovi vlády, jakož i poslaneckým a senátorským klubům, své hospodářské i sociálně politické požadavky, které měly vést k dalšímu oživení hospodářského života a zaměstnanosti; právě za prioritní cíl pro vedení státu stanovila ústředna „rozmnožení pracovních příležitostí“. V podobném duchu se nesla rezoluce sjezdu ČOD, konaném ve dnech 27.–28. října 1935.²⁹

Již od počátku třicátých let docházelo k projevům protestního hnutí nezaměstnaných, které jako jediná politická strana organizovala KSČ. Její nové vedení v čele s Klementem Gottwaldem pod heslem „Čím hůře, tím lépe“ prosazovalo zrušení gentského systému a zavedení plné státní podpory v nezaměstnanosti pro všechny takto postižené bez ohledu na to, jsou-li odborově organizováni nebo nikoliv, a to ve výši poslední mzdy. K dalším požadavkům komunistů patřilo zavedení denní sedmihodinové pracovní doby při nezkrácené mzdě, vyvažování zdarma pro celé rodiny nezaměstnaných, bezplatnou úhradu činží, otopu, jízdy městskou dopravou, zavedení obecních prací za plnou mzdu a převedení rozhodovacího práva na samosprávné výbory nezaměstnaných. Úhradu všech těchto výdajů mělo zajistit mimořádné zdanění „milionářů“.

Tyto populistické a demagogické požadavky by nemohl přirozeně československý stát unést. Avšak KSČ jimi získávala sympatizanty ze strany neorganizovaných odborářů, z dělnického prostředí na periferii, z „lumpenproletariátu“ a také z německých národnostních menšin v pohraničí, u nichž byla míra nezaměstnanosti vyšší.³⁰ Jednalo se o hnutí celostátní, neomezovalo se jen na průmyslová centra, naopak hnutí vykazovalo mnohdy daleko větší efektivitu v lokálním nebo v regionálním měřítku. Cílem bylo získat pro „sociální revoluci“ masu nezaměstnaných. Socialistické strany toto hnutí podcenily. Významnou složku hnutí představovali právě tito nejradikálnější a převážně v odborech neorganizovaní dělníci, včetně zemědělských dělníků – deputátníků a sezónních pracovníků. Jako vnější projevy jejich aktivit jsou uváděny akční výbory, schůze (veřejné i důvěrné), různá shromáždění a mítinky, hladové pochody a nakonec stávkový nátlakový prostředek k prosazení svých požadavků. To byl výsledek radikalizace uvnitř dělnictva v pohraničí i na mnoha místech na Slovensku, směřující k nárůstu nacionalismu.³¹

V letech hospodářské krize nastal výrazný propad stávkového hnutí v českých zemích. Důvodů bylo hned několik, z nichž si připomeneme alespoň dva, které nejvíce oslabovaly organizování stávek: velký rezervoár nezaměstnaných za branami závodů ochotných nastoupit do práce i za zhoršených pracovních podmínek, a stávkokazectví menších odborových centrál. Stávky jsme mohli zaznamenat i v dobách předchozí hospodářské prosperity, ty však měly „útočný“ charakter s cílem získat další výhody pro stávkující, a to i nad rámec stávajících kolektivních smluv. Pracovní nabídky převažovaly, stávkující se nemuseli obávat o ztrátu zaměstnání. Krize změnila charakter stávky, a to z „útočné“ v „obrannou“. Ztráta pracovního místa mohla mít pro stávkujícího v době krize nepříjemné životní dopady. Často se hlásalo, že za krize se stávkovat nedá. Do čela stávek se stavěli (jak bylo již uvedeno) jednak komunisté a jednak tzv. hakenkreuzleři (lidové označení pro členy německé nacionalistické DNSAP v pohraničí), z nichž obě skupiny sledovaly nestejně cíle.

²⁹ *Odborové sdružení československé*, roč. XXXIX., 1935, č. 6, s. 161; č. 12, s. 403–404.

³⁰ KÁRNÍK, Z.: c. d., s. 99–103.

³¹ Podrobněji: KOŘALKOVÁ, K.: *Hnutí nezaměstnaných v Československu v letech 1929–1933*. Praha 1962, s. 102; Těž: KÁRNÍK, Z. – KOPEČEK, M.: *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. Sv. I, Praha 2003, s. 59–61.

Z velkých stávkových akcí si v tomto období krize připomeneme jen některé. V roce 1930 bylo stávkové hnutí rozdrobeno do místních stávek v převážně v malých závodech. Velkým stávkám předcházely v roce 1931 dvě tragické události: k první došlo 4. února v Duchcově, kde palbou četníků padlo na dlažbu devět mrtvých demonstrantů, druhé neštěstí se odehrálo 28. listopadu téhož roku na Frývaldovsku (Jesenicku), kde průvod nezaměstnaných byl u Dolní Lipové zastaven také výstřely z četnických pušek, kterým podlehl osm dělníků. Rok 1932 představoval vrchol stávek a výluk v rámci českých zemí, a to zejména stávek horníků. Od počátku roku se bránili tlaku těžařů, jejichž cílem bylo snížit mzdy a tisíce horníků propustit, horníci na Ostravsku a v severozápadních Čechách. Událost eskalovala důlní katastrofou na Dole Koh-i-noor 15. března v Lomu u Mostu, která připravila o život osm horníků. Koncem března se rozšířila stávková vlna na Mostecko; 31. března již stávkovalo 25 tisíc horníků. Za strůjce stávky bývá označován prokomunistický internacionální Průmyslový svaz horníků a Deutsch-sozialistischer Bergar-beiterverband, vedený německými nacionalisty. Byli to zejména komunisté, kterým se podařilo vnutit ostatním zastoupeným partnerům své pojetí hornického boje, tj. odmítání jakýchkoli kompromisů.

Zvolený Ústřední stávkový výbor, v němž byli zastoupeni členové všech velkých odborových centrál, prosazoval solidaritu s horníky na Ostravsku, na Kladensku a také na Falknovsku (Sokolovsku). Funkcionáři OSČ a ČOD se pokusili prosadit návrhy, které však splňovaly jen některé požadavky stávkujících. Jimi se snažili v komplikované situaci manévrovat a apelovat na rozum. Tyto pokusy byly sice odmítnuty, ale nakonec vývoj po dvaceti dnech dospěl k organizovanému ukončení stávky. Dosažený kompromisní výsledek (tzv. pražské ujednání mezi vládou, odbory a podnikateli) přinesl politický zisk zejména komunistům a Rudým odborům. Poprvé se jim podařilo dostat do čela velkého sociálního střetnutí organizovaného dělnictvem. Podobně z mostecké stávky profitovala DNSAP se svou odborovou centrálou, která se zviditelnila mezi německým obyvatelstvem v českých zemích. Posledním místem hornické stávky se v tomto roce se stal rosicko-oslavanský revír; stávka zde trvala 16 týdnů (od počátku listopadu 1932 až do února 1933). Skončila však neúspěšně.³²

Ukázalo se, že hospodářskou krizí prohloubené sociální rozpory, které vehnaly tisíce lidí na hranu absolutní bída, výrazně napomáhají extrémním politickým stranám; řešení ze strany státních orgánů nebyla vždy nejšťastnější, naopak přinášela politické zisky především komunistům a německému nacionalistickému hnutí.

Stávkové boje v roce 1933 byly zejména namířeny proti propouštění a proti snižování mezd. Proběhly stávky na Liberecku, na Valašsku, stávkovali textiláci ve východních Čechách (v Poličce a v Broumově) a také v jihočeských Strakonících. V dalších dvou letech (1934–1935) došlo k mírnému oslabení stávkové aktivity. Stávky v těchto letech požadovaly navýšení mezd; začaly převažovat tzv. francouzské stávky neboli „stávky založené rukou“, kdy stávkující neopouštěli továrny. Nejvíce se rozšířily v hornictví. K poklesu stávek došlo také z politických důvodů způsobených událostmi v sousedním Německu (nástup fašismu a nacismu). Socialistické odbory volaly po sociálním klidu, který měl upevnit stávající demokratický systém republiky. K významnějším stávkovým bojům řadíme mzdový boj textiláků ve frýdecko-místecké oblasti v dubnu 1935 a také úsilí kladenských horníků proti připravovanému propouštění a snižování mezd. Od tohoto roku začala vlna nezaměstnanosti pomalu opadat a s tím i počet stávkujících.³³

³² Blíže: *Přehled dějin československého odborového hnutí*. Praha 1984, s. 229–232; Téz: VEBR, L.: *Mostecká stávka*. Praha 1955.

³³ V roce 1930 činil počet stávkujících 30 564 zaměstnanců, vrchol přinesl rok 1932 – 103 216 osob, následující tři roky se jejich počet pohyboval mezi 35–39 tisíci. Odpovídající údaje přináší srovnání počtu stávek: od vrcholových 317 v roce 1932 po 219 v roce 1935. In: *Statistická ročenka Republiky československé*. Praha 1938, s. 225.

Velká hospodářská krize přinesla řadu korektur do obsahu a pojetí kolektivních smluv. Sociální smír, garantovaný těmito smlouvami, automaticky nevytvářel stabilní prostředí pro řešení všech problémů souvisejících s hospodářskými i sociálními proměnami v letech krize. Tyto zásadní změny nebyly upraveny zvláštním zákonem, jak by se dalo předpokládat. Nejprve byla vyhláškou předsedy vlády ze dne 16. února 1932 č. 31 Sb. formulována charakteristika kolektivních smluv a následně v rámci zmíněného zmocňovacího zákona č. 95/1933 Sb. bylo vydáno dne 15. června 1934 nařízení č. 118 Sb., kterým se prodlužovala platnost hromadných pracovních smluv.³⁴ Platné smlouvy v den účinnosti tohoto nařízení nemohly být až do 30. dubna 1935 vypovězeny. Dalšími dvěma vládními nařízeními (z 29. dubna 1935 a 24. dubna 1936) byly kolektivní smlouvy prodlouženy až do 31. prosince 1937. K opětovnému prodloužení došlo zákonem č. 258 Sb. z 21. prosince 1937.³⁵

Se svými vlastními sociálními programy přicházely i samotné politické strany, které byly projednávány v jejich odborových centrálech. Když na počátku roku 1930 se začaly projevoval první náznaky zemědělské krize, odborová ústředna OSČ již 23. ledna 1930 přijala návrhy na její řešení a současně upozornila na potřebu připravit se na hrozící krizi v průmyslu, zejména v textilním a sklářském. Následně pak společná Ústředna odborových svazů zaměstnaneckých (OSČ a německé Zentralgewerkschaftskommission des deutschen Gewerkschaftsbundes – DGB, analogicky spjatá s Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei in der Tschechoslowakischen Republik) předložila 15. listopadu 1930 vládě tzv. *Pamětní spis o hospodářské krizi, jakož i prostředcích, jak zabránit stoupající nezaměstnanosti a zmírnit její následky*, obsahující 31 bodů konkrétních návrhů na řešení vznikajících problémů. Podobně už 6. června 1930 odevzdalo vedení ČOD spolu s ústředním výborem národně socialistické strany premiérovi F. Udržalovi zvláštní memorandum se svými podněty na řešení krize; druhé memorandum předložila vládě samotná ČOD 14. listopadu 1931. V říjnu 1930 si národní socialisté vytvořili programovou komisi k přípravě podkladů k této problematice na jednání svého XII. sjezdu, které zde byly přijaty 6. dubna 1931.³⁶ Souhrnný protikrizový *Program hospodářského oživení* představili sociální demokraté na svém XVII. sjezdu (26.–29. října 1933). Na něj navazoval program *Co chtějí socialisté* (1934) a programová platforma *Za hospodářskou obnovu státu* z roku 1935.³⁷ Obě socialistické strany se přes časté vzájemné hašteření shodovaly na nutnosti státních zásahů do československé ekonomiky v době velké hospodářské krize. Plnou podporu nacházely ve svých odborových centrálech.

³⁴ Za kolektivní smlouvu byla nadále považována písemně sjednaná dohoda mezi jedním nebo několika zaměstnavateli nebo jednou nebo více zaměstnavatelskými organizacemi na straně jedné, a jednou nebo více organizacemi zaměstnaneckými na straně druhé, případně rovněž ujednání z živnostenského řádu anebo smlouvy pro domácké pracovníky.

³⁵ Podrobněji: DEYL, Z.: *Kolektivní smlouvy v Československu 1918–1938*. Praha 1987, s. 12–16.

³⁶ A ČMKOS (Archiv Českomoravské konfederace odborových svazů), TUČNÝ, A.: *Odborové hnutí Československé obce dělnické v letech 1931–1934*. Zpráva k IX. sjezdu odborových organizací Č. O. D., Praha 1935, s. 43–52. Názo-ry národních socialistů na příčiny a východiska z hospodářské krize byly vyjádřeny šéfredaktorem J. Hejdou v řadě článků v *Českém slově*. Hejda byl odpůrcem Englišovy deflační koncepce.

³⁷ Programová platforma požadovala celý komplex velkorysých investičních akcí v oblasti veřejných prací a zásahů státu do hospodářského života. Její autoři (zejména známý národohospodářský teoretik Josef Macek) se nechali inspirovat plánem amerického prezidenta F. D. Roosevelta (New Deal), a naopak se vyslovovali proti deflační politice a za politiku „levných peněz“. Jako jeden z konkrétních kroků požadovali zavedení 40-hodinového pracovního týdne. Blíže: A ČMKOS, *Zpráva o činnosti Československé sociálně demokratické strany dělnické v letech 1933–1936, vydané k XVIII. řádnému sjezdu v Praze ve dnech 15.–17. května 1937*. Praha 1937, s. 95–96; Těž: KUKLÍK, J.: *Hledání cesty k demokratickému socialismu (k programovému vývoji Československé sociálně demokratické strany dělnické v první polovině 30. let*. In: K novověkým sociálním dějinám českých zemí III. Od války k válce 1914–1939. Praha 1998, s. 72–83; Těž: SEKANINA, M.: c. d., s. 86–115.

I nejsilnější prvorepubliková politická strana – Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu (agrární strana) si vypracovala svou koncepci protikrizové politiky. Hlavní příčinu krize spatřovali agráři v levné konkurenci ze zahraničí, a proto se soustředili na oblast celní ochrany zemědělských výrobků, zřízení obilního monopolu, zastavení exekucí, poskytování daňových úlev zemědělcům a poskytování levných úvěrů. Strana a její odborová ústředna – Republikánské ústředí zaměstnancké – se soustředila na prosazování politiky státního intervencionismu a celkové zlepšení postavení venkova.³⁸

S podobným scénářem na řešení krize jako agráři přišli lidovci (Československá strana lidová) se svou Říšskou čl. všeodborovou komisí (radou) křesťanskosociální (od roku 1933 s „přifařenou“ německou Verband der christlichen Gewerkschaften für die Tschechoslowakei); shodovali se v požadavku na zvýšení cen zemědělských výrobků a na oblast celní ochrany. Lidová strana společně s Říšskou všeodborovou radou sestavili na počátku roku 1931 vlastní program ozdravných opatření, v němž byly mj. vysloveny požadavky na zvýšení státního příspěvku podpor, na rozšíření stravovacích akcí a na zavedení sedmihodinového pracovního dne v „zracionalizovaných výrobních odvětvích i podnikách za nezkrácených mezd“ a také na „omezení veškeré práce přesčasové“. Zajímavě (a populisticky) zněl další požadavek ze strany křesťanských odborářů na snížení věkové hranice odchodu do důchodu, a to z 65 na 60 let u mužů a na 55 let u žen.³⁹

Situace v odborech nebyla na počátku velké hospodářské krize příliš optimistická. Zvýšila se jejich roztržitost, k čemuž přispěla hospodářská prosperita koncem dvacátých let. Ta vyvolala u mnohých dosud organizovaných odborářů dojem, že odborové organizace jsou zbytečné. Převažovala realistická snaha po sociálním smíru, což zastávaly obě socialistické centrály a také křesťanskosociální i republikánské ústředí. Od konce roku 1930 však docházelo k růstu členské základny v odborových centrálech v českých zemích, takže jejich počet se přiblížil stavu na počátku dvacátých let. V roce 1935 se přehoupl přes dva miliony (přesně 2 076 607 členů) v 702 odborových svazech, z nichž skoro dvě třetiny byly sdruženy v ústřednách. Převažovalo členstvo v dělnických profesích (55,5 %) s 1 170 470 členy.⁴⁰

Jak bylo naznačeno, úsilí odborů se v těchto letech velké hospodářské krize soustředilo v součinnosti se „svými“ politickými stranami na hledání východisek z těžké sociální situace, do níž

³⁸ Blíže: SEKANINA, M.: c. d., s. 100–106. Politiku státního intervencionismu v oblasti zemědělství podrobně rozebírá publikace autorů LACINA, V. – SLEZÁK, L.: *Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR*. Praha 1994, s. 79–140. Významným katalyzátorem účelnosti státních zásahů do ekonomiky byla celosvětová hospodářská krize a s ní související nástup Keynesovy ekonomické teorie; John Maynard Keynes (1883–1946) je považován za jednoho z nejvýznamnějších národohospodářů 20. století. Byl výrazným zastáncem státem regulované ekonomiky. Jeho teorie monopolistického kapitalismu a role státu v období všeobecné krize kapitalismu odstranily argumenty o škodlivosti sociálních reforem omezujících volnou hru ekonomických sil. In: KOTOUS, J. – MUNKOVÁ, G. – ŠTEFKO, M.: *Obecné otázky sociální politiky*. Praha 2013, s. 31.

³⁹ A ČMKOS, *Zpráva 1932–1935 pro sjezd delegátů 27. října 1935 v Brně. Všeodborové sdružení křesť. dělnictva a zaměstnanectva čl. v Brně*. Brno 1935, s. 62–67. K rozšíření návrhů došlo pak na plenárním zasedání představenstva Všeodborového sdružení 12. prosince 1931, kde bylo schváleno zavedení tzv. modrých známek, tj. povinného měsíčního příspěvku aktivních odborářů ve prospěch nezaměstnaných. Ukazovalo se, že různé charitativní akce nejsou příliš efektivní. To si uvědomovala i papežská kurie, a proto k 40. výročí vydání sociální encykliky papeže Lva XIII. *Rerum novarum* připravila novou sociální encykliku Pia XI. *Quadragesimo anno* (Čtyřicátého roku), vydanou v květnu 1931, zaměřenou na reformu sociálního působení státu při zachování soukromého vlastnictví a vedoucí k vybudování tzv. stavovského státu. Podrobněji: ŠEBEK, J.: *Mezi křížem a národem*. Brno 2005, s. 45–47. Křesťanské odbory vnímaly encykliku jako výzvu k aktivizaci mezi dělnictvem, k oslabení stávkového hnutí a k hledání cesty k urovnání sociálních střetů. K zásadám uvedené papežské encykliky se křesťanské odbory přihlásily na svém sjezdu v Praze 30. 10. – 1. 11. 1932.

⁴⁰ *Statistické ročenky Republiky československé*. Praha 1931–1938.

se dostala značná část členstva. Přitom docházelo ke střetávání často odlišných postojů a návrhů ke zmírnění zhoršené sociální situace. Odborové centrály se svými organizacemi se mnohdy značně politizovaly, nechaly se vtáhnout do politického „ringu“. Zvlášť zjevné to bylo při posuzování aktivit představených velkých centrál a extremisticky laděných postojích nově vytvořené komunistické odborové centrály – Ústředí rudých odborových svazů v Československu, která nahradila na III. sjezdu (4. a 5. května 1929) dosavadní komunistický Mezinárodní všeodborový svaz (MVS).⁴¹ Prohlubovalo se dělítko mezi socialistickými centrály (OSČ a ČOD) a Rudými odbory.

Nové vedení Rudých odborů od počátku prezentovalo svůj negativní až nepřátelský postoj vůči socialistickým odborovým organizacím. Přitom zaváděná sociální opatření ze strany státu (gentským systémem), preferovala odborové organizace a dávala jim bezprecedentní moc při vyplácení podpor v nezaměstnanosti, což postavilo členství v odborech na ekonomické motivaci; dosud převažovalo politické přesvědčení. Podle komunistů tento systém představoval prostředek, jak státní moc sociálně ovládala dělnictvo. Tento systém prý dělil dělnickou třídu na dvě části: na chráněnou před nezaměstnaností síť odborů, a na ty ostatní. Podle KSČ probíhal uvnitř dělnictva boj „třídy proti třídě“. Vnitřní rozštěpení komunistických odborů znamenalo, že tyto nebyly v letech 1929–1930 oprávněny dostávat státní dotace na výplatu podpor. Tuto nevýhodu se pak snažily kompenzovat politickým radikalismem.⁴²

Po rozkolu MVS nové Ústředí rudých odborových svazů jako volné sdružení průmyslových (odvětvových) svazů procházelo existenčními problémy, které nakonec vedly k vytvoření nového všeodborového útvaru s názvem Sdružené průmyslové svazy, které takto fungovaly do roku 1936. Až do poloviny roku 1934 převládalo v tomto Sdružení stanovisko, že možným partnerem v socialistických odborech je „aktivně vystupující opozice“. Jeho vedení dokonce připravilo na 24. června 1934 do Prahy konferenci představitelů opozice z OSČ (včetně německých svazů) a z ČOD, která však nenaplnila očekávání „rudých odborářských bossů“.⁴³ Postupně byly nereálné úvahy se silnými propagandistickými hesly Rudých odborů korigovány a vytrácel se z nich často užívaný termín „sociálfašismus“. Tisk OSČ psal: „Komunističtí odboráři přestali mluvit o zrádných, buržoazii zaprodaných socialistických vůdcích. Sladili svůj hlas co nejpříznivěji a zatvářili se jako staří dobří přátelé... Nemluvili již o sociální revoluci, mlčeli o proletářské diktatuře.“⁴⁴ Zůstávala však nezměněná jejich hlavní orientace k získání vlivu v „reformistických“ odborech, tedy stálá frakční a opoziční práce s cílem rozložení odborových organizací, zejména v OSČ.⁴⁵

S nástupem nacismu v Německu (1933) bylo možné sledovat náznak změny postojů rudých odborářů, kteří přišli s taktikou „jednotné fronty“. Docházelo k uvolnění mezi oběma tábory.

⁴¹ MVS (Rudé odbory) procházel koncem dvacátých let složitým vývojem, a to „díky“ jak zásahům zvenčí (ze strany moskevské Rudé odborové internacionály), tak také tlakům z nového vedení KSČ, ustaveného na V. sjezdu v únoru 1929, které se zcela dostalo do vlivu „bolševizace“. Přišel rozkol v MVS; šlo o zrušení „sociálnědemokratického“ způsobu fungování Rudých odborů.

⁴² RUPNIK, J.: *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*. Praha 2002, s. 99–101.

⁴³ Nerealistický optimismus dokládají hesla obsažená v provolání konference: „Pryč se zrádnými vůdci! Za třídně dělnické poslání našich organizací, které pod vedením revoluční opozice a v jednotné frontě s Rudými odbory povedou dělnickou třídu přes hlavy zpaněštlých vůdců do vítězných bojů.“ In: *Rudý dělník*, 27. 6. 1934.

⁴⁴ *Odborové sdružení československé*, roč. XXXVIII, 1934, č. 3, s. 100–102.

⁴⁵ HÁJKOVÁ, E.: *Vedení OSČ a boj za jednotu odborů v letech obrany republiky*. In: *Za jednotu odborů*. Sborník studií a vzpomínek. Praha 1967, s. 82–91. O tom svědčí slova představitele Rudých odborů S. Budína v diskusi se sociálními demokraty o jednotné frontě, kdy zdůrazňoval, že „základem sloučení je třídní politika těchto organizací navenek a proletářská demokracie uvnitř. Komunisté se nemohou vzdát práva organizované propagandy svých názorů uvnitř sjednocených odborů... protože se nemohou vzdát svých názorů.“

Všechny zmínky o „sociálfašismu“ zmizely. Rudé odbory vydaly 21. března výzvu k jednotě. Navrhovaly, že spolu se socialistickými odbory (OSČ a ČOD) uspořádají „protifašistický kongres“. Tuto nabídku však socialistické odbory po letech urážek a napadání odmítly. Obávaly se, aby na možné sblížení nereagovali agrárníci odchodem z vlády, jak vyhrožovali. Pro ně bylo přednější obhajovat republikánský systém první republiky, než sjednocovat levici, tedy dávat přednost liberálně demokratické politice před socialismem. Na důvěrné poradě zástupců sociálně demokratických stran (československé a německé) a jejich odborových centrál 2. května 1933 byla přijata koncepce vyjádřená zásadou „veřejně spolupracovat se všemi demokratickými živly pro demokratický a republikánský režim... , popřípadě s legionáři, a to v duchu zachování sociálních vymožeností, na obranu socialismu vůbec“. Ta vyřazovala z bloku na obranu demokracie Rudé odbory.⁴⁶

Rudé odbory se nevzdávaly myšlenky na „jednotnou frontu“. V roce 1934 vystoupily s tezí o „jednotné odborové organizaci“ a přicházely s celou řadou výzev na adresu reformistických odborů OSČ a ČOD. Rudé odbory na své konferenci 22. července 1934 je znovu vyzývaly ke spolupráci a za „sjednocení dělnických odborových organizací“, což bylo zformulováno do sedmi bodů; již při jejich zběžném seznámení je zřejmé, že se jednalo o skryté stranickopolitické ovládnutí odborů. Na uvedené body navazoval obsáhlý dopis delegátů celostátní konference Rudých odborů z 11. listopadu téhož roku X. všeodborovému sjezdu OSČ, svolanému na 8.–11. prosinec 1934; poselství bylo publikováno pod názvem *Vybudujeme akční a odborovou jednotu*. Delegáti se jednoznačně odmítavě postavili k jeho textu, když jej označili coby „komunistický manévr“. Naopak to vedlo k utužení jednoty uvnitř OSČ. Pozitivně můžeme hodnotit přijetí sjezdového dokumentu *Hospodářský program jednotného hnutí odborového*, který představil jednu z dalších variant k záchraně čs. ekonomiky.⁴⁷

Ze strany odborů začala být také věnována zvláštní pozornost sociálním poměrům dělnické mládeže a mladé inteligence.⁴⁸ Počet nezaměstnaných do 24 let, kteří se hlásili u veřejných zprostředkovatelen práce, dosahoval podle oficiálních zdrojů ministerstva sociální péče v roce 1933 asi jednu čtvrtinu všech uchazečů. Paradoxně s tím se přitom zvyšoval nedostatek učňů a mladých kvalifikovaných dělníků, protože mezi mladými lidmi klesal zájem o technické a dělnické obory.⁴⁹ Odborové organizace se podílely na zřízení Ústředí pro ochranu pracující mládeže, které s nově ustaveným Ústředním poradním sborem při ministerstvu sociální péče zabezpečovalo u všech živnostenských inspektorátů činnost obvodních poradních sborů pro otázky začleňování mladých pracovníků do pracovního procesu.⁵⁰

Ve třicátých letech vzniklo i několik projektů na zřízení tzv. obchodních a živnostenských komor práce, z nichž poměrně nejpokrokovější byl návrh vypracovaný v ministerstvu pro zásobování lidu směřující ke zřízení „komor spotřeby a práce“, které by měly mít podvojný úkol: ochranu spotřebitelů a současně i ochranu zaměstnanců. Přípravovaná osnova však narazila na odpor v koalici a fakticky neopustila pracovní ministerstva. Podobný osud potkal i návrh na zřízení společných komor pro zaměstnavatele a zaměstnance, který v roce 1935 předložili lidov-

⁴⁶ A ČMKOS, *Odborové sdružení československé*, 6258/438.

⁴⁷ A ČMKOS, *X. sjezd Odborového sdružení československého*. Zápis o jeho zasedání ve dnech 8. až 11. prosince 1934 v Obecním domě v Praze. Praha 1935.

⁴⁸ Mládeži byla chápána ta část občanské společnosti, která nepřesáhla věk 24 let, přičemž věková hranice pro vstup do odborů byla 21 let.

⁴⁹ BEDNÁŘ, K. – DVOŘÁK, F.: *K sociálním problémům dělnické mládeže a mladé inteligence*. Praha 1937.

⁵⁰ HOUSER, J.: *Vývoj sociální správy za předmnichovské republiky*. In: Rozpravy ČSAV, Praha 1968, s. 46–63.

ci. Projekty bohužel nenacházely podporu u odborových centrál, protože kontrolní funkci měl provádět stát společně se zaměstnavateli, aniž se počítalo se spoluúčastí odborů.⁵¹ Přesto uvedené příklady dokumentují snahu exekutivních orgánů hledat rozličná řešení ke zmírnění dopadu krize na obyvatele. Nelze zapomínat, že na této aktivitě se vedle státu a jeho institucí rovněž podílely vedle odborů i zájmové a odborné organizace podnikatelského, bankovního a peněžního sektoru, z nichž mnohé měly své kořeny již v dobách rakousko-uherské monarchie; jednalo se například o Ústřední svaz čsl. průmyslníků, Svaz čsl. spořitelén, Svaz čs. bank, Jednotu čsl. záložén a Ústřední svaz čsl. obchodu.

Střediskem sociálně politické teorie i v době krize zůstával Sociální ústav. Zde byly rozvíjeny různé sociálně politické teorie. Z tehdejších teoretiků reformismu byla dáována široká publicita teorii planismu belgického reformisty Henriho de Mana (1885–1953), zejména u příležitosti jeho návštěvy v Praze v roce 1935.⁵² Některé jeho teze byly pro drobečkovou sociální politiku východiskem. Po jednání v koalici a na nátlak zejména agrárníků bylo ke dni 12. července 1933 zrušeno nejmenší ministerstvo – pro zásobování lidu; stalo se tak zákonem č. 142/1933 Sb., spravované premiérem Malypetrem. Agenda ministerstva byla rozdělena mezi několik příbuzných ministerstev.⁵³

Hodnocení sociální politiky v první polovině třicátých let 20. století je nejednoznačné a mnohdy i kontroverzní. Faktem zůstává, že po roce 1930 vlády široké koalice vedené agrárníky (F. Udržalem a J. Malypetrem) se neodhodlaly k nějaké důrazné reformě, jak tomu bylo u předchozích vlád. Velká hospodářská krize nevytvářela k tomu vhodnou atmosféru. Klesající státní příjmy v důsledku nižších daňových příjmů do státní pokladny nutily vlády provádět úspornou rozpočtovou politiku. Socialistické strany se tlakem občanských stran ocitly v defenzivní pozici. V dané situaci se snažily alespoň o zachování stávajících standardů sociálního zákonodárství, kterých dosáhly po roce 1918. Jedinou výjimku v tomto směru tvoří snad novela původního zákona o gentském systému (č. 74/1930 Sb.) a následné vládní ustanovení o realizaci projektů orientovaných na rozvoj infrastruktury za účelem vyváření nových pracovních míst.

V prvních letech krize chyběla Udržalově vládě dlouhodobá koncepce protikrizové politiky. Teprve následný Malypetrův kabinet přistoupil k důsledné deflační politice, která se projevovala snahou o výraznější redukci státních výdajů, včetně redukce podpor v nezaměstnanosti. Sociální opatření těchto vlád představovala v podstatě soubor dílčích opatření proti rostoucímu poklesu životní úrovně velké části obyvatelstva. Vlády se často dostávaly pod tlak politických stran a také odborových organizací. Teprve po devaluaci čs. koruny v únoru 1934 se začaly objevovat známky hospodářského oživení. Nová vláda vedená agrárníkem Milanem Hodžou, jmenovaná před Vánoce roku 1935, se snažila přidrřžovat zásady, že „účinné řešení spočívá jediné v politice práce a nikoliv v politice podpor“.⁵⁴ Celkově můžeme konstatovat, že výhledově šlo o stagnaci sociálně reformní legislativy a jistou bezradnost, jak příští sociální politiku koncipovat.

Hospodářská krize také prověřila existující systémy financování sociálního pojištění. Některá jeho odvětví se ocitla na pokraji bankrotu, v jiných se prakticky neprojevila. Hledání příčin

⁵¹ Tamtéž, s. 44–45; Též: SEKANINA, M.: c. d., s. 65–78.

⁵² MAN, D. H.: *Socialismus v boji s krizí*. In: Sociální revue, 1935, s. 358 a n.

⁵³ Ministerstvu sociální péče připadla z agendy zrušeného ministerstva pro zásobování lidu všeobecná působnost v oboru ochrany spotřebitelů. Organizační struktura ministerstva sociální péče byla doplněna novým odborem (VI.) se dvěma odděleními: 1. pro ochranu spotřebitelů, pro dozor na syndikáty, devizovou komisi, povolovací řízení, součinnost v cenové politice (kartely); 2. pro otázky spotřeby, organizaci spotřebitelů, poradní sbory spotřebitelské, družstevnictví. Blíže: HOUSER, J.: c. d., s. 42–43.

⁵⁴ DEYL, Z.: *Sociální politika Československa ve druhé polovině třicátých let*. In: Sborník k dějinám 19. a 20. století, 13, Praha 1993, s. 269.

hrozícího bankrotu spočívalo buď v nízkém nastavení pojistného, které pak nemohlo pokrývat narůstající výdaje, nebo došlo k poklesu počtu pojištěnců v důsledku růstu nezaměstnanosti. Vládám se za krize také nedařilo efektivně snižovat daňové zatížení obyvatelstva. Zatímco HDP klesal, daně měly tendenci stoupat, což v ekonomice nepůsobilo jako stimulační prvek ekonomického oživení; to představovalo jednu z příčin značně pomalého vzestupu československé ekonomiky z krize. Současně s tím vzrůstalo zadlužení státu.

Mohli bychom také nabýt dojmu, se hospodářská krize v první polovině třicátých let 20. století se svými sociálněpolitickými důsledky otřese strukturou sociální péče v našich zemích. Nic takového se však nestalo. Její soustava zůstala zachována a krizi přežila. Jen zesílily některé nedemokratické prvky, které odpovídaly tehdejší hospodářské a zvláště pak zhoršující se politické situaci ve střední Evropě a následně i ve státě.⁵⁵

doc. PhDr. František Čapka, CSc.
Katedra historie
Pedagogická fakulta MU
Poříčí 9
603 00 Brno
Česká republika
e-mail: capka@ped.muni.cz

⁵⁵ Podrobněji: ČAPKA, F.: c. d., s. 97–121.